

Slavica Stojan, **Ombla, vile i vilani. Povijest svakodnevice u ljetnikovcima Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.)**. Zagreb-Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku. 2018, 240 strani (Posebno izdanje. Serija: Monografije. Knjiga 37).

Knjiga Slavice Stojan je v celoti posvečena dogajanju na področju Rijeke dubrovačke (R. d. v nadaljevanju), ali kot omenjajo arhivski dokumenti Kanal Omble. Zajema obdobje od 15. do 19. stoletja. Ombla je ena od najkrajših rek na svetu, medtem ko je istočasno njen podzemni tok ena od najdaljših svetovnih rek ponikalnic. Ob plodni, s soncem obdani desni obali zaliva Rijeke dubrovačke ni bilo naselij. Naselja so bila razporejena na kamnitih višjih hribovitih predelih. Posestva pa so bila razporejena na plodnih obronkih in so po velikosti omogočala, da so prehranjevala družine, ki so živele na teh posestvih. Na levi osojni obali R. d. , ki je bila krševita, pa sta obstojali samo dve naselji, Čajkovci, v kateri so živeli ribiči in Sustjepan, prometno središče, pristanišče ter malo administrativno središče v katerem je bival knez.

Ob koritu R. d. se je od nekdaj odvijala zgodovina, zato ni čudno, da je R. d. nesporno dosegla mitološki pomen v hrvaški kulturi. Avtorica je v nekaterih notarskih zapisih arhiva Dubrovniške republike odkrila številne dogodke, iz katerih lahko slutimo, kako se je takrat v R. d. živelo in delalo, trpelo in molilo, kako sta se mešala ljubeznivost in grobost, prepletali igra in smeh, strast in spontanost. Odkrila je mnogo dogodkov vsakodnevnega življenja in delovanja.

Jakov Lovra Sorgo (1534-1604) je bil prvi dubrovniški jezikoslovec, ki je prepoznal edinstvenost R. d. kot tudi njenega podvodnega in jamskega sveta. Vse življenje je raziskoval njene naravne posebnosti. Bil je povezan z italijanskim naravoslovcem Ulisseom Aldrovaniem. Ohranjen je njegov zapis o Ombli, kot posebni geografski celoti.

Na obalah R. d. so tekom stoletij zrasli številni "ljetnikovci", letna podeželska bivališča dubrovniškega plemstva, ki sprva niso izgledali kot palače, pozneje pa so se je v njih zrcalil visok življenjski standard njihovih lastnikov. V začetku niso bili pretirano razkošni, pač pa so gradbeno predstavljali enostavne ambiente, kjer sta prišla do izraza skladnost in uporabnost podeželskih objektov in vrtnih površin. Od srede 15. do začetka 17. stoletja je bilo na obalah R. d. zgrajenih okrog sedemdeset podeželskih objektov dubrovniškega plemstva.

Zbiranje plemstva in pripadnikov antoninske bratovščine se je odvijalo v večji meri prav ob obali R. d. . Od spomladi do jeseni je bilo popularno vabiti goste in

družinske člane v poletne dvorce, kjer je bilo življenje mnogo bolj sproščeno kot v mestnih palačah. Bivanje na podeželju je mnoge vzpodbujalo, da so se začeli posvečati pesništvu. Pesniki so začeli vnašati v stihe avtobiografske asociacije, ki so v medsebojnem književnem in intelektualnem komuniciranju prispevali obilen delež v zgodovini in kulturi hrvaškega humanizma.

Prve hiše dubrovniškega plemstva v R. d. so bile t.i. hiše gospodarjev (casa padrone). Sprva niso služile za bivanje gospodarja in njegove družine na posestvu, temveč so bile skladiščni in gospodarski prostori za shranjevanje letine. V nadstropju so bile razprostrte smokve, leča, fižol ipd., v pritličju pa so v sodih hranili vino. Ponavadi so bile hiše gospodarjev obdane z visokim kamnitim zidom, ki je imel obrambno funkcijo zaradi pogostih vpadov piratov z morske strani in lokalnih roparjev s kopna. Ob ograjni zid posestva so zgradili "orsan" oziroma skladišča, ki so služila za shranjevanje letine in prešanje grozdja ter pozneje za prodajo vina. Skladišča so služila še kot prostor za določeno proizvodnjo in trgovanje. Večja skladišča pa so bila tudi zaklonišče za barko.

Hiše gospodarjev so dobivale tekom 16. stoletja nove vsebine. Gradile so se pokrite terase ali paviljoni. Na mnogih mestih, kjer so prej stala skromna poslopja, se nastali bogatejši in razkošnejši bivalni prostori kot rezultat zahtevnejših potreb in želja lastnikov. Namesto skladiščnih prostorov prevladujejo sedaj prostrani saloni, ki naglašajo družbene potrebe lastnikov. Podeželska bivališča plemičev R. d. dobivajo razkošen arhitektonski videz, pergule obdane z zelenjem in cvetjem so popestrile okolico dvorcev, v mnogih primerih je bila dodana tudi kapelica. Sčasoma je posest v R. d. postala tudi potrditev in izraz družbenega statusa.

"Ljetnikovci", kot ugotavlja avtorica, odražajo vedno bolj humanistični duh ne samo renesančnega obdobja, ki ga je ustvarilo obilje zaradi gospodarskega razcveta, temveč so tudi odraz baročnega časa, obdobja v katerem je Dubrovniška republika doživljala težke politične in gospodarske krize in preizkušnje, še posebej po Velikem potresu leta 1667. V tej naravni katastrofi so bili posebej prizadeti "ljetnikovci", ker je bila večina grajena na mehkem terenu ob vodi. Mnogi niso bili nikoli obnovljeni in so ostali ruševine. V obdobju po propadu Dubrovniške republike, ko ni več deloval *fideikomis* (dedno pravo), so se letni dvorci prodali in prešli v posest neplemičev. Novi urbanistični koncepti 20. stoletja so spremenili izgled prvotne pokrajine R. d. v kateri so nekoč dominirali "ljetnikovci" dubrovniške gospode.

Avtorica Slavica Stojan je obdelala "ljetnikovce" in življenje plemstva na obalah R. d. v več poglavjih. Navaja številne podatke o kriminalnih dejanjih okoliškega prebivalstva, ki so predvsem v zimskem času vdirali v letne dvorce, kradli shranjeno ozimnico ter ropali opremo in predvsem gradbeni material. Veliko je zbranega gradiva o nasilju, spolnih deliktih in ubojih. Prav tako je skušala avtorica v zvezi z ugotavljanjem lastnikov posameznih "ljetnikovcev" razikati tudi sorodstvena razmerja med člani posameznih plemiških rodbin.

Največje število "ljetnikovcev" je bilo skoncentriranih v bližini izvira reke Omble zaradi gospodarskih razlogov. Pri roki je bila vodna sila. Tu so imeli svoje "ljetnikovce" plemiške rodbine: Pozza, Gradi, Zamagna, Bucchia, Gozze, Giorgi, Caboga, Sorgo, Volcio, Binciola in antuninska Bissia. Vse omenjene rodbine, ki

so bile lastnice posesti na Tenturiji (toponim izvira od italijanske besede *tintoria* = barvarna sukna) ali širše ob levi obali R. d. v Komolcu, so bile vključene v proizvodnjo manufakture sukna ali v topljenje bakrenih plošč. Konec 15. stoletja je inženir Paskoje Miličević, ki je bil glavni arhitekt Dubrovniške republike (napravil je načrt za mogočno stavbo Sponzo-Divona), dlje časa bival na področju R. d. Povišal je vodopad Omble, načrtoval 20 mlinov ter na izviru reke projektiral delavnico za tanjšanje bakrenih plošč, ki so jih nabavljali v rudnikih bakra v Bosni.

Avtorica je posvetila posebno pozornost nekaterim Dubrovčanom, ki so krajši ali daljši čas bivali v "ljetnikovcih" na področju R. d. Življenje v "ljetnikovcih" je bilo zelo razgibano. Mnogi so se ukvarjali s pesništvom v italijanščini ali hrvaščini. Lastniki letnih bivališč in člani njihovih družin so v pesniške stihe vnašali življenjske doživljaje in razne dogodke, ki jih opisujejo v poslanicah, elegijah, prigradnih pesmih, pismih, toda ne samo v teh temveč tudi v dramskih in epskih stvaritvah. Že v 15. stoletju so se slišali glasovi dubrovniških pesnikov v hrvaškem jeziku, kot npr. Džore Držić. Posebej je k slavi R. d. prispeval s svojim pesniškim opusom znameniti pesnik Ilija Crijević – Aelius Lampridius Cerva, najboljši ljubezenski pesnik hrvaške latinske renesanse. Tudi komediograf Marin Držić je zelo rad za dlje časa prihajal v R. d. v rodbinsko hišo v Rožatu. Marin si je zamišljal izvir Omble kot prizorišče svojih pastirskih iger. Tudi baročni pesniki kot sta Ivan Gundulić in Junije Palmotić so pogosto bivali v svojih poletnih dvorcih nedaleč od izvira Omble. V stihih Ivan Frana Gundulić se v pastirski igri "Dubrovka" in zgodovinskem epu "Osman" prepozna opis prostora R. d., bogastvo njenih voda, idiličnost ribiških in pastirskih naselij razpršenih po obronkih okoliških hribov. Krajši čas pred smrtjo je najplodnejši hrvaški dramatik Junije Palmotić bival na svojem posestvu v R. d., da bi v miru nadaljeval svoje romantične mitološke viteške melodrame.

Avtorica posebej obdela zadnjega aristokratskega lastnika posestva v Konaliću Junija Antonova Resti, latinskega pesnika, člana rimske akademije degli Arcadi, popularizatorja fiziokratske misli. V mladosti je bil predan geometriji in fiziki, v zrelih letih pa se je posvetil pravu. V Dubrovniku je bil cenjen kot najboljši pravnik. Bil je eden zadnjih senatorjev in knezov Dubrovniške republike. Ko je večstoletna Dubrovniška republika pokleknila pred Napoleonovo vojsko, se je umaknil v podeželsko osamo, v zatočišče starega sveta v R. d. Avtorica se dotakne tudi poletne rezidence Marojice Caboga v Tenturiji v Komolcu. Znan je po tem, da je umoril svaka Nikola Sorgo. Obsojen je bil na dosmrtno ječo. Bil pa je eden tistih preživelih plemičev po Velikem potresu 1667, ki se je rešil in uspel vzpostaviti red v porušenem mestu. Bil je tudi eden tistih, ki se je šel prostovoljno pogajat s Turki v Carigrad.

Na področju R. d. je bil daleč najlepši "ljetnikovec" plemiške družine Sorgo v Komolcu. Predstavniki plemiške rodbine Sorgo so imeli posest v R. d. že v 13. stoletju. Konec 17. stoletja so zgradili dvorec, katerega ostanki, predvsem stopničasti pristop do morske gladine, obstajajo še danes. Antonu Lukina Sorgo so se pridružile skupine plemstva, ki so sprejele književno filozofske postulate prosvetljenstva. Okrog njih so se zbirali pesniki, znanstveniki in filozofi, intelektualna elita Dubrovnika, pa tudi znameniti gostje iz inozemstva.

Plemiška družina Sorgo je imela poletni dvorec tudi v Mokošici. V začetku 18. stoletja je bil lastnik Marin Antonov Sorgo, ki je bil prežet s fiziokratskim duhom. Znanstveni amaterji so se zbirali v njegovem dvorcu. V času kratkega bivanja v Dubrovniku je prihajal v goste tudi znameniti fizik Ruđer Bošković. Bošković je kasneje priznal, da so ga razgovori z izobraženimi Dubrovčani, ki so imeli nagnjenje do naravoslovnih znanosti v dvorcu Sorgo, spodbudili k obravnavi kasnejših razprav s področja fizike.

Avtorica omenja tudi Antuna Lukin Sorgo (1775-1841), ki je povezan s slovensko zgodovino. Šolal se je v Rimu, kjer se je spoznal z več italijanskimi pisci. V času francoske okupacije Dubrovnika je bival v Parizu kot zadnji poslanik Dubrovniške republike, čeprav njegova pooblastila niso bila nikoli uradno sprejeta. Zaslužen je za ustanovitev slavistične katedre na Sorboni. Prizadeval si je za uresničitev projekta ilirske akademije kot učenega društva v Ljubljani in Dubrovniku. Akademija naj bi se naslanjala na dubrovniški licej na čelu s piaristom Franciscom Marina Appendinijem. Podpiral ga je Nikola Sorgo, Marmontov pobočnik. Z Marmontovim odhodom in odhodom Francozov iz Dubrovnika je ta projekt propadel.

V knjigi je objavljeno zelo bogato slikovno gradivo. Prinaša poglede na "ljetnikovce" na starih razglednicah kot tudi na novejših fotografijah, ki prikazujejo sedanje stanje. Vidimo nekaj zelo lepo obnovljenih dvorcev ali pa žalostne ostanke razpadajočih stavb. Vsi "ljetnikovci" v R. d. so na podlagi katastra iz 1837 tudi kartirani in oštevilčeni. Objavljeni so tudi portreti oz. fotografije mnogih lastnikov poletnih dvorcev.

Slavica Stojan je zbrala ogromno drobnega arhivskega gradiva o lastnikih poletnih dvorcev in o vsakdanjemu življenju na področju R. d., ki predstavlja izhodišče za nadaljnje študije in razprave.

Na koncu knjige je dodan pregled uporabljenih arhivskih virov iz Državnega arhiva v Dubrovniku, spisek uporabljenih rokopisov ter seznam objavljenih virov in literature. Sledi kazalo imen. Na koncu je objavljen še obsežen povzetek v angleškem jeziku.

Ignacij Voje